

Organizačně metodické zvláštnosti skupinového dotazování

V. D. VOJNOVÁ
N. E. ČERNAKOVÁ

Moskva

Skupinové dotazování je nejpobulárnějším typem metody dotazování v sovětské sociologii. Jeho organizačně metodická specifika je na první pohled zřejmá: je to dotazování, které se provádí ve skupině, nejčastěji na pracovišti respondentů, a zakládá se na vhodném výběru. Právě tato zdánlivá samozřejmost je možná příčinou toho, že otázkám metodiky skupinového dotazování se v sociologické literatuře zpravidla věnuje velmi málo pozornosti. Odborníci se v nejlepším případě omezují na pouhé připomenutí této metody. Jednotliví, zvláště zahraniční autoři prací o metodice sociologických výzkumů, hodnotí možnosti skupinového dotazování skepticky a domnívají se, že jeho pomocí nelze získat spolehlivou a hodnověrnou informaci. Jiní autoři nevidí v individuálním vyplňování dotazníků skupinou lidí žádnou zvláštní specifikou. Podle našeho názoru není ani jedno z těchto krajních stanovisek oprávněné, protože v organizačně metodické struktuře skupinového dotazování jsou jen některé aspekty společné pro jakoukoli formu dotazování. Většina procedur se vyznačuje zřetelně vyjádřenou specifikou spojenou s poznávacími možnostmi skupinového dotazování, která určuje spolehlivost a hodnověrnost získaných výsledků. Upřesnění této specifiky a experimentální studium jejich souvislostí s kvalitou získávaných empirických údajů umožní osvětlit reálný obsah „kladů“ a „záporů“ skupinového dotazování.

Skupinovým dotazováním jako určitým typem písemného dotazování se v této stati rozumí metoda současného, avšak individuálního vyplňování dotazníků jednotlivci shromážděnými na určitém místě v jedné místnosti. Jestliže je v programu výzkumu zahrnuto použití metody skupinového dotazování, musí se v dokumentu pro terén přihlídnout k některým speciálním požadavkům:

1. *Rozsah dotazníků:* je žádoucí, aby počet otázek nepřesáhl 30—40, a to včetně otázek sociálně demografického bloku.

2. *Formulace otázek* musí být na rozdíl od interview uzpůsobena ke čtení, a nikoli k ústní reprodukci a sluchové recepci. Odpovědi kromě toho registruje sám respondent, nikoli odborně vzdělaný tazatel. Formulace otázek musí proto mít stejně jako v každém dotazníku zřetelnou logickou strukturu. Při daném typu dotazování je však zvlášť důležité vyhnout se výrazům, které jsou pro respondenty nesrozumitelné, a složitým syntaktickým konstrukcím. Při samostatném vyplňování dotazníku se obtíže respondentů, spojené s těmito faktory, odhalují méně snadno než v situaci standardizovaného a nestandardizovaného interview.

3. *Technika záznamu odpovědi* musí být jednodušší než pro tazatele. Nežádoucí jsou například komplikované tabulkové konstrukce otázek vyžadující speciální instrukce pro vyplňování. Pokyny o technice vyplňování, vysvětlené ve vstupní části ankety a při ústní instruktáži respondentů, musí být v případě nutnosti doplněny vysvětlivkami přímo v textu dotazníku.

Při přípravě dokumentu pro terén má při skupinovém dotazování zvláštní význam procedura jeho předběžného vyzkoušení — pilotáž, resp. předvýzkum.

Zkušenosti ukazují, že jen analýza odpovědí skupiny jednotlivců, kteří se účastní předběžného dotazování v podmínkách, které se maximálně blíží situaci plánovaného výzkumu, může odhalit technické nedostatky dokumentu: změnit nevhodné formulace, odstranit otázky, na něž velký počet účastníků neodpověděl, přihlídnout k připomínkám respondentů získaným při vstupní instruktaži o technice vyplňování a rovněž při individuálních konzultacích, které se v průběhu dotazování ukázaly jako nutné.

Pro objasnění možného vlivu, který má na odpovědi respondentů daná skupina, je v období pilotáže žádoucí provést kromě toho i individuální dotazování kontrolní populace se shodnými sociálně demografickými znaky. Výběrové soubory pro skupinové a individuální dotazování se formují například z dělníků jedné dílny. Srovnání výsledků vyplňování dotazníků v odlišných situacích například v jednom z předvýzkumů ukázalo, že u dělníků nemá charakter dotazování vliv na obsah odpovědi, kdežto u příslušníků inteligence, která nebyla zaměstnána ve výrobě, byla tato okolnost mimořádně důležitá. Stává se také, že výsledky předvýzkumu ukáží nevhodnost skupinového dotazování.

To znamená, že již v etapě volby instrumentária klade specifika metody na autora výzkumu řadu zcela konkrétních požadavků. Nedostatečná pozornost věnovaná zvláštnostem skupinového dotazování v této etapě může úplně zmařit další úsilí sociologů.

Použití metody skupinového dotazování těsně souvisí s typem výběru. Náhodné výběry na základě seznamu voličů jsou například se skupinovým vyplňováním dotazníků „neslučitelné“, neboť spojit do skupiny respondenty, u nichž známe jen domácí adresy, je mimořádně složité vzhledem k práci na směny, k nedostatku vhodných místností, k neochotě lidí měnit svůj program ve volném čase atd. Jinak je tomu u kvótou stanovených nebo náhodných výběrů z pracovníků jednoho průmyslového podniku. Shromáždit skupinu lidí, kteří pracují společně, kteří jsou ve stanovených hodinách na pracovišti, je pro organizátora výzkumu mnohem snadnější.

Specifické jsou i požadavky kladené na organizátory skupinového dotazování v etapě předběžné přípravy. K tomu, aby dotazování proběhlo úspěšně, je nutné dosáhnout dohody s vedením organizace, v níž se provedení výzkumu plánuje, rozhodnout o nejvhodnější době k jeho realizaci, o vhodné místnosti, o odpovídajících podmínkách (osvětlení, požadovaný počet míst vhodných k vyplňování dotazníků, odstranění hluku atd.). Je rovněž třeba dohodnout, kdo z místních funkcionářů představí sociology účastníkům dotazování.

Úkolem organizátorů výzkumu je také připravit nutný počet dotazníků (daný rozsahem zkoumaného souboru), pro všechny stejné tužky nebo pera, popřípadě urny, je-li nutné vytvořit pro respondenty podmínky anonymního dotazování.

Skupinové dotazování bezprostředně řídí profesionální sociolog. V okamžiku sběru dat však nutně potřebuje pomoc, kterou obvykle zajišťují asistenti. Jak ukazují zkušenosti, pro skupinové dotazování je nejvhodnější skupina nepřevyšující 25—30 lidí. V takových podmínkách postačují vedoucímu dotazování 2—3 asistenti.

K funkci vedoucího dotazování patří především krátké a zřetelné objasnění cílů a úkolů výzkumu, techniky vyplňování dotazníku jako celku i jednotlivých typů otázek, které jsou v něm obsaženy; vytvoření odpovídající sociálně

psychologické atmosféry, příznivé pro vyplňování dotazníků; udržování nutného pořádku a klidu mezi respondenty; organizace procedury vracení vyplněných dokumentů atd.

Řízení skupinového dotazování představuje, jak vidíme, dosti složitý proces, který klade na osoby, jež se podobné činnosti věnují, vysoké požadavky. Musí mít nejen zkušenosti a kvality profesionálních tazatelů, ale i zběhlost v práci se skupinou (k níž patří umění přesvědčovat, získat respondenty ke spolupráci, soustředit pozornost na hlavní momenty, určitá schopnost řečnického projevu, schopnost přihlédnout ke specifickému složení dotazovaných, k jejich náladě atd.).

Funkce asistentů spočívají v první řadě v rozdávání dotazníků, v kontaktu s jednotlivými respondenty v případě, že je nutné blíže vysvětlit otázky, které jsou jim nejasné atd. Asistenty nemusí být profesionální sociologové, ale v každém případě to musí být lidé, kteří jsou dobře obeznámeni s obsahem prováděného dotazování, s technikou vyplňování dotazníků, s pravidly styku s respondenty při dotazování. Pro práci asistentů není vhodné používat členy kolektivu, k němuž náleží účastníci dotazování, protože osobní vztah mezi respondentem a asistentem se může projevit na výsledcích výzkumu.

V podmínkách skupinového dotazování je zvlášť důležitá i etapa konečného přejímání vyplněných dotazníků a vyřazení té jejich části, která není vhodná k dalšímu zpracování a analýze.

Nejdůležitějším kritériem při výběru dotazníků pro zpracování je úplnost vyplnění. Při skupinovém dotazování, zvláště je-li nutné zajistit anonymitu odpovědí, se často vyskytuje určitý (někdy značný) počet otázek ponechaných bez odpovědi. Právě tato okolnost je hlavním důvodem pro skeptické hodnocení možnosti skupinového dotazování.

Při výběru dotazníků ke zpracování se vždy toleruje určitý stupeň úplnosti vyplnění, a to při každém výzkumu zvláště — v závislosti na významu otázek pro obsahovou analýzu údajů. Je jasné, že dotazník, v němž je velká část otázek ponechána bez odpovědi, není celistvým dokumentem vhodným pro analýzu. Při zpracování je rovněž třeba přihlížet k tomu, že samy údaje o celkovém počtu dotázaných, kteří neodpověděli, obsahují cennou metodickou informaci, na jejímž základě je možné usuzovat o vztahu respondentů k dotazování, o respektování sociálně psychologických požadavků a organizačních podmínek dotazování atd.

Kvalita získaných údajů se hodnotí na základě distribuce odpovědí na každou otázku vzhledem k celkovému počtu respondentů. „Nepracující otázky“ (vynechané většinou dotazovaných) se přitom vylučují z obsahové interpretace. V závislosti na počtu „nepracujících“ otázek se hodnotí i metodická úroveň dotazování a organizace výzkumu. Existují způsoby jak snížit, redukovat počet vynechaných odpovědí v průběhu skupinového dotazování, o nichž budeme hovořit později.

Při pojednání o některých obecných charakteristikách skupinového dotazování jsme se zaměřili jen na ty charakteristiky, které jsou vlastní všem jeho druhům. Můžeme hovořit o přednostech i o určité omezenosti aplikace, tj. o nedostatecích metody skupinového dotazování.

Jednou ze zcela nesporných a obecně uznávaných předností skupinového dotazování je jeho úspornost, tj. možnost získat jeho pomocí masový reprezentativní soubor údajů, a to vysoce operativně, s minimálními materiálními náklady na provedení výzkumu a s malým (ve srovnání s tradičním individuálním dotazováním) počtem profesionálních odborníků zapojených do jeho realizace.

Další — i když ne natolik obecně uznávanou — předností je to, že skupinové dotazování zaručuje, samozřejmě při správném a kvalifikovaném provedení, že terénní dokumenty budou individuálně a samostatně vyplněny právě těmi osobami, které se dostaly do výběru (a nikoli členy jejich rodin nebo celými rodinami, jak tomu někdy bývá, jestliže se dotazníky vyplňují doma a v nepřítomnosti výzkumníka).

Poslední okolnost je zvláště důležitá: současné individuální vyplňování dotazníků skupinou zajišťuje větší anonymitu dotazování (zvláště v případech, kdy se vyplněné dotazníky vhažují do urny), a to při 100 % nebo téměř 100 % návratnosti. Podotýkáme, že při anketě prostřednictvím pošty, která poskytuje respondentu absolutní jistotu anonymity vyplněného dokumentu, je na závalu právě malé procento návratnosti.

Mezi nejpodstatnější nedostatky skupinového dotazování, které do určité míry omezují jeho aplikaci, patří především nebezpečí, že odpovědi budou zkresleny pod přímým či nepřímým vlivem skupiny, dále relativně nevelký (ve srovnání s dotazníky vyplňovanými doma) rozsah informace, a konečně organizační komplikace (nutnost najít pro dotazování vhodnou dobu, místo atd.).

Přímým či nepřímým skupinovým tlakem přitom rozumíme jak přímé překážky, které v průběhu dotazování vznikají v důsledku rozhovorů se sousedy a v důsledku možnosti opsat jejich odpovědi, tak psychologům známý fakt, že individuum mění své chování, jestliže jedná v přítomnosti jiných lidí, zvláště členů svého kolektivu. Zatímco překážky prvního typu mohou být při obratném postupu vedoucího skupinového dotazování a jeho asistentů poměrně snadno překonány, neexistují způsoby jak „bojovat“ proti skupinovému vlivu druhého typu, alespoň ne takové způsoby, které by mohly zcela odstranit jeho vliv (je zjištěno, že skupinový tlak působí v tom či onom stupni i v těch případech, kdy individua spojená ve skupině se vzájemně neznají). Je tedy třeba správně hodnotit zkreslení, která vznikají, stanovit situace, kdy jsou již natolik velká, že zpochybňují účelnost výzkumu vůbec. Zkušenosti ukazují, že v zásadě toho lze dosáhnout.

Je zřejmé, že reálné přednosti skupinového dotazování jsou velké, přičemž obtíže spojené s jeho aplikací nejsou o nic větší než u jakéhokoli jiného druhu dotazování. Skeptické odmítání tohoto druhu výzkumů některými odborníky, kteří se zabývají sociologickými metodami, je proto spíše nepodložené než oprávněné. Jinou věcí jsou nedostatky spojené s masovým, ale nekvalifikovaným a neprofesionálním prováděním skupinového dotazování jako jednoho ze zdánlivě nejjednodušších druhů dotazování. Zkušenosti ukazují, že skupinové dotazování, realizované na vysoké profesionální úrovni, je nezaměnitelným a zcela spolehlivým prostředkem studia veřejného mínění, motivací chování lidí, jejich vztahu ke konkrétním událostem sociálního života.

Druhy skupinového dotazování

Základem pro určování druhů skupinového dotazování je podle našeho názoru charakter spojení dotazovaných ve skupinu. Procedura skupinového dotazování, jeho organizace se podstatně mění v závislosti na tom, zda sociolog shromáždil skupinu dotazovaných speciálně za účelem dotazování nebo zda se skupina shromáždila nezávisle na sociologovi a jeho cílech, například proto, aby se zúčastnila nějaké činnosti (např. schůze), shlédla film, zúčastnila se lékařské prohlídky atd. Je jasné, že v každém z těchto případů jsou odlišné nejen organizační podmínky, ale i výchozí motivace účasti při dotazování.

První druh skupinového dotazování můžeme podmíněně nazvat dotazováním jednotlivců, které sociolog spojil ve skupinu shromážděnou v určitou

dobu v jednom místě právě s cílem provést výzkum. Tento druh skupinového dotazování používají poměrně často sociologové socialistických zemí (zvláště SSSR, BLR) a aplikuje se, i když méně často, v sociologických centrech řady kapitalistických zemí. V metodologické literatuře se často v této souvislosti zdůrazňuje způsob shromažďování vyplněných dotazníků do urny, což zajišťuje anonymitu a umožňuje spolehlivěji zjistit názory obyvatelstva na řadu specifických a naléhavých problémů (například při studiu vztahu lidí k některým negativním sociálním jevům — k opilství, příživnictví, drobnému rozkrádání státního majetku a rovněž k náboženství atd.). Efektivnost použití skupinového dotazování v podobných případech potvrzuje praxe mnoha sociologických středisek socialistických zemí.

Při celkové charakteristice tohoto druhu skupinového dotazování by však nebylo správné omezovat tímto způsobem jeho použití, tj. tvrdit, že dotazníky je třeba shromažďovat pouze jedním konkrétním způsobem (sami dotazování je po vyplnění vhazují do urny). V závislosti na obsahu dotazování je možné a účelné použít i jiné postupy shromažďování vyplněných dokumentů a úplně se obejít bez tradiční urny.

Je-li nadto obsah výzkumu takový, že účastníkům dotazování bude zřejmě poměrně málo záležet na zachování přísné anonymity, je ve stadiu shromažďování vyplněných dokumentů vhodné, aby vedoucí skupinového dotazování a jeho asistenti zběžně prohlédli každý dotazník a tak zabránili vynechávání odpovědí způsobenému nedbalostí respondentů. Tohoto postupu — i když přispívá ke zvýšení kvality informace získané v průběhu dotazování — však mohou použít jen zkušení sociologové, protože při větším počtu respondentů může být narušen hladký chod shromažďování dotazníků.

Mezi hlavní znaky skupinového dotazování, které řadíme k prvním druhu, tedy patří především sám fakt, že lidé se z iniciativy výzkumného pracovníka spojují ve skupinu k individuálnímu písemnému vyplnění terénních dokumentů, a dále přítomnost sociologa, který tento proces organizuje. Jednotlivci shromáždění na určitém místě přitom představují část výběrového souboru, část celkového počtu dotazovaných.

Sociolog, který takové dotazování organizuje, má možnost velikost skupiny, s níž má pracovat, regulovat tak, aby byla pokud možno optimální, může pro dotazování zvolit nejvhodnější místo a dobu atd. Jinými slovy, sociolog se v daném případě situaci nepřizpůsobuje, ale „vytváří“ ji. Jestliže se například respondenti vzájemně znají, jsou-li členy stejného kolektivu, je vhodné použít pro dotazování větší místnost, aby bylo možné volně je rozsadit a omezit tak bezprostřední kontakty v okamžiku vyplňování dokumentu.

Analýza praktické realizace tohoto typu dotazování v SSSR umožňuje zformulovat řadu doporučení pro sociology, kteří budou toto dotazování organizovat poprvé:

— Vždy je nutné předběžně dohodnout otázku provedení výzkumu, a to na náležitě úrovni. Jestliže se má například dotazování organizovat v podniku nebo v úřadě, v kolchoze nebo sovchoze, je třeba získat souhlas administrativního vedení těchto organizací (ředitele závodu, předsedy kolchozu atd.), a nikoli pouze souhlas středního nebo nižšího článku (vedoucího dílny, brigády atd.).

— Při výběru (v souladu s principy zformulovanými v části výzkumného programu) budoucích dotazovaných je vhodné orientovat se na organizační pomoc ze strany vedení volených orgánů základních stranických, odborových a komsomolských organizací.

— Nejvhodnější dobou pro realizaci dotazování v průmyslových podnicích

je časové období mezi směnami (nejlépe po skončení práce v první směně, v polovině dne).

— Nejvhodnějšími místy pro realizaci skupinového dotazování v podnicích a úřadech, v kolchozech a sovchozech jsou „Rudé koutky“, zasedací sály, odpovídající místnosti v domech kultury a klubech.

— Výsledky pilotáží ukazují, že v podmínkách charakteristických pro sovětské pracovní kolektivy se v odpovědích nijak negativně neprojevuje okolnost, že dotazníky jsou současně vyplňovány řadovými pracovníky a jejich bezprostředními vedoucími.

— Jsou-li ve skupině 1—2 osoby, které dávají veřejně najevo svůj negativní nebo neseriózní vztah k dotazování, je nutné mírným způsobem jim navrhnout, aby se dotazování nezúčastnily a opustily místnost.

— Všem účastníkům dotazování je již v úvodním slovu třeba navrhnout, aby v případě, že při vyplňování dotazníku vzniknou nějaké nejasnosti, individuálně a podle možnosti tiše, aniž by rušili sousedy, požádali o vysvětlení některého z asistentů.

— Pro lidi se vzděláním nižším než 7 tříd střední školy je zpravidla dotazování složité. Proto je nutné, tvoří-li ve skupině většinu, věnovat v úvodním slově zvýšenou pozornost postupu při vyplňování dotazníku. Jestliže je osob s nízkou úrovní vzdělání mezi účastníky dotazování jen nepatrný počet, je třeba především na ně orientovat asistenty, kteří jim podají dodatečné vysvětlení.

K jinému druhu skupinového dotazování je v souladu s přijatou klasifikací třeba řadit situace individuálního, ale současného dotazování skupin jednotlivců, kteří se nespojují za účelem sociologického výzkumu, ale nezávisle na něm, aby se zúčastnili nějakých akcí (například schůze, společně vyslechli přednášku, shlédli představení, film atd.). Pro tento druh dotazování se nejlépe hodí název „skupinové dotazování auditoria“, neboť v úloze dotazovaných tu vystupují osoby, které představují skupiny nejen pro sociologa, ale i skupiny jako takové (například filmové publikum, divadelní publikum, posluchači veřejné přednášky).

Specifika těchto výzkumů, které se v sovětské i zahraniční literatuře v nejlepším případě jen připomínají, je dosud zřejmě nedostatečně prostudována, třebaže potřeba jejich realizace je poměrně častá, je-li nutné osvětlit bezprostřední reakce lidí na určité konkrétní události, situace, jejichž účastníky jsou, na umělecká díla, s nimiž se právě seznámili, atd., atd.

Podle našeho názoru může být tato specifika nejúplněji osvětlena a popsána, pohovoříme-li alespoň o dvou modifikacích dotazování, z nichž každá může být plným právem řazena k druhu skupinového dotazování auditoria: 1) dotazování stabilních a stálých skupin (jako příklad lze uvést, dejme tomu, účastníky schůzí stranické organizace jedné určité dílny, úseku, členy místního výboru odborového svazu ve velkém závodě atd.);

2) dotazování různých náhodných skupin (typickým příkladem je publikum jednoho určitého představení v kině, účastníci veřejné přednášky atd.).

Obraťme se ke zkušenostem jednoho z největších komplexních výzkumů provedených v naší zemi v sedmdesátých letech, k projektu *Fungování veřejného mínění v městských podmínkách a činnost státních a společenských institucí*, realizovanému v Institutu sociologických výzkumů AV SSSR v letech 1968—1973 (vedoucí projektu — prof. B. A. Grušin). V jeho rámci musely autorky této stati nejednou vystupovat v úloze organizátorů a bezprostředních vedoucích dotazování náležejících k dvěma výše uvedeným typům. Zkušenosti projektu jsou velmi cenné právě z hlediska problému zkou-

maného v této stati, neboť mnohé způsoby dotazování byly použity poprvé v praxi nejen domácí, ale i zahraniční sociologie.

Při studiu činnosti schůzí společenských organizací a pracovních kolektivů jako kanálu sloužícího k vyjádření veřejného mínění se například ukázalo jako nedostačující obvyklé osvětlování vztahů pracujících ke schůzím jako takovým na základě dotazování osob, které se účastnily diskuse. Bylo třeba zároveň zjistit, jak jednotlivé skupiny účastníků konkrétních schůzí přijímají různé situace vznikající v jejich průběhu, jak reagují na obsah jednání, na referát, na diskusi, jak se účastní procesu přijímání rozhodnutí atd. To vše bylo možné zjistit pouze prostřednictvím skupinového dotazování, svým postupem velmi specifického, neboť se předpokládalo dvoustupňové dotazování: jeden dotazník vyplňovali všichni účastníci schůze před jejím zahájením a druhý bezprostředně po jejím skončení. Šlo přitom právě o dva samostatné dokumenty a nikoli o jeden velký dotazník vyplňovaný nadvakrát.

Na příkladu tohoto specifického dotazování je možné pojednat o dvou základních typech obtíží, které musí očekávat sociolog vypracovávající postupy současného individuálního dotazování reprezentantů stabilních skupin.

Hlavní z těchto obtíží, přesněji řečeno základní příčina všech obtíží, které v daném případě vznikají, spočívá v tom, že sociolog zde již neorganizuje dotazování podle svého uvážení, ale musí je uvádět do souladu. přizpůsobovat činnosti schůze, aby nenarušoval přirozený průběh právě těch procesů, které se snaží studovat. Počet účastníků schůzí často převyšuje počet, který je nejvhodnější pro skupinové dotazování, schůze probíhají někdy v místnostech, které nejsou vhodné pro vyplňování dotazníků, a někdy není snadné zdržet lidi, kteří se i tak shromáždili po práci, aby projednali nějakou otázku významnou pro kolektiv. Všichni si chtějí odpočinout, všechny očekávají domácí starosti. To vše přirozeně komplikuje práci sociologa, staví ho před řadu dodatečných úkolů. V těchto podmínkách musí za prvé předložit účastníkům takový dotazník, který je zcela jasný a jehož vyplnění vyžaduje minimum času. Za druhé musí vzbudit zájem vedení organizace a budoucích účastníků dotazování o obsah výzkumu, přesvědčit je o jeho užitečnosti a aktuálním významu pro zemi, pro kolektiv, ve kterém pracují. Za třetí musí promyslet takové organizační zajištění, při němž by se zbytečně neztratila doslova ani minuta času, dosáhnout toho, aby rozdání, vyplnění a shromáždění dokumentů nezabralo víc než půl hodiny atd.

Při výše zmíněném výzkumu se podařilo všechny tyto otázky úspěšně vyřešit. Potřeba dvou oddělených dotazníků byla podmíněna nutností nezahazovat do přirozeného průběhu schůze, neseznamovat dotazované předčasně s těmi momenty, které si budou muset vybavit, až budou odpovídat na příslušné otázky druhého výzkumného dokumentu. To sociologům rovněž dovolilo nezúčastnit se samotné schůze, která jako obvykle probíhala bez účasti cizích osob. Aby bylo možné oba dotazníky vyplněné jedním člověkem v procesu zpracování a analýzy spojit, dostal každý účastník zároveň s prvním dotazníkem lístek s číslem, které musel upevnit na oba listy dotazníku (tyto lístky zůstaly u dotazovaných až do skončení schůze, kdy nastal čas vyplnit druhý dokument).

Dotazník natištěný na dvou oddělených listech se skládal pouze ze 30 nekomplikovaných otázek. Na jeho vyplnění nebylo v obou případech třeba více než 15 minut. Dotazování před zahájením schůze zpravidla celkově (se zřetelem k úvodnímu slovu, rozdání, vyplnění a shromáždění výsledků) nepřesahovalo 20 minut a dotazování po skončení schůze netrvalo déle než 15 minut. Vzhledem ke krátkosti času byl nutný značně vyšší počet asistentů

(5—6 osob). Rovněž bylo nutné maximálně srozumitelně zpracovat text úvodního slova. V případech, kdy se schůze měla uskutečnit „za chodu“, v podmínkách zcela nevhodných pro dotazování, bylo někdy nutné s pomocí vedoucích společenských organizací hledat jinou místnost. Jindy bylo dokonce nutné, aby sociolog zasáhl do řešení dopravních problémů (bylo například nutné zdržet autobus, který obvykle dopravoval dělníky od podniku, umístěného v předměstí, do středu města atd.).

Podobný komplex metodických a organizačních problémů vzniká vždy, když se provádí skupinové dotazování stabilních skupin nebo skupin osob, které se účastní nějaké akce, na niž má být navázáno dotazování.

S největšími organizačními obtížemi je však asi spojeno dotazování u náhodných auditorií (publikum filmového představení, veřejné přednášky atd.). V takových situacích se sociolog musí smířit s nedostatky místnosti, s nákupem dotazovaných, s tím, že není možné podstatněji ovlivnit vyplňování dotazníků, či dokonce s případy, kdy lidé nevracejí vyplněné dokumenty. Musí předem vyřešit otázky spojené se změnou trvání představení či přednášky, v jejichž rámci má být provedeno dotazování, v mnoha případech musí naladit k práci lidi, kteří si přišli odpočinout a pobavit se, musí dosáhnout toho, aby po dobu výzkumu byly sály lépe osvětleny atd., atd. A samozřejmě nesmí pouštět ze zřetele to hlavní — organizaci operativního a zřetelného vyplňování terénních dokumentů a jejich včasného shromáždění od absolutní většiny účastníků.

Všechny tyto okolnosti vedou k zákonité otázce: Je vůbec účelné provádět podobné dotazování? Možná, že údaje, které se při něm získají, nejsou vůbec spolehlivé, a nestojí za to vynakládat síly na řešení organizačních problémů.

Podle našeho názoru může na tuto otázku odpovědět jen praxe. Operativní dotazování publika veřejných přednášek, realizované například v rámci již zmíněného projektu *Fungování veřejného mínění v městských podmínkách a činnost státních a společenských institucí*, umožnilo získat informaci o vztahu různých skupin obyvatelstva k propagandě, informaci, která nemohla být získána žádným jiným způsobem. Ve výzkumu založeném na využití kteréhokoli z reprezentativních výběrů městského obyvatelstva byli totiž posluchači přednášek vyslechnutých v průběhu jednoho až dvou měsíců (tj. přednášek, které byly ještě v poměrně čerstvé paměti) zastoupeni zcela nepatrně, a proto nebylo možné objasnit bezprostřední reakce na jejich obsah. Přesná a promyšlená organizace dotazování, úspěšně sestavený a kompaktní dotazník, který dotazování dobře a rychle zvládli, operativní řešení všech dodatečných problémů, udržování klidu a pořádku v průběhu vyplňování dotazníků — to vše umožnilo získat spolehlivou informaci o názorech velkých skupin lidí, později upřesněnou a doplněnou na základě výběrového interview.

Celkově lze říci, že při různých druzích dotazování se natolik nemodifikuje sám fakt dotazování (způsoby rozdávání a shromažďování dotazníků, charakter kontaktů mezi výzkumníky a dotazovanými v okamžiku dotazování), jako spíše s ním spojené organizační problémy, formy a způsoby kontaktů s pracovníky organizací, kde se dotazování provádí atd.

*

Skupinové dotazování poskytuje výzkumnému pracovníkovi široké možnosti operativního studia názorů obyvatelstva, hodnotových orientací, vztahu lidí k různým jevům sociálního života, ke konkrétním událostem a faktům. Masovost „obrazu názorů“ získaného aplikací tohoto druhu dotazování a úspornost prováděných výzkumů přitom neustále přitahuje zájem sociologů.

Přeložil Otakar Vochoč